

Федорова М.А. Підходи до виховання духовних цінностей дітей та молоді в історії розвитку вітчизняної педагогічної науки / М.А.Федорова // Іван Огієнко в діалозі культур і духовності (Огієнківські читання у Чудодієвому): Збірник наукових праць / За ред. Проф. П.Ю.Сауха. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. – 2010. – С. 309-317.

М.А.Федорова,
кандидат педагогічних наук, доцент

Підходи до виховання духовних цінностей дітей та молоді в історії розвитку вітчизняної педагогічної думки.

На сучасному етапі розвитку України однією з найгостріших соціальних проблем є недостатній рівень сформованості моральності та духовної культури підрастаючого покоління. У цьому зв'язку моральний розвиток особистості є визначальним завданням виховання у сучасних закладах освіти. Розв'язання проблеми виховання духовних цінностей особистості неможливе без дослідження, глибокого усвідомлення і використання у практиці ідей педагогів минулого. Завданням нашої статті є аналіз підходів до проблеми виховання духовних цінностей підрастаючого покоління в історії розвитку вітчизняної філософської і педагогічної думки.

На території Київській Русі перші моральні цінності (цінність життя одноплемінника, заборона на вбивство одноплемінника та вимога підтримувати його життя) виникли в умовах розвиненої родової общини. Ідеологічною основою виховання того періоду, як відомо, була язичницька релігія, в основі якої - обожнювання природи. Земля, вода, ліс, звірі, люди - все це вважалося часткою бога. Виходячи з цього, можна стверджувати, що всі богоугодні вчинки, діяльність людини були природовідповідними. З ранніх років діти привчалися до думки, що зламати без потреби гілку, плюнути у річку, вдарити палицею по матері-землі - все це гріх. У вихованні дітей у першу чергу звертали увагу на розвиток таких якостей, як хоробрість, спритність, сила, витривалість.

Запровадження християнства на Русі призвело до поширення серед народу християнського гуманізму, до зростання міри людяності у відносинах. Тому поведінка тісно пов'язується з моральністю, а її виховання розглядається у тісному взаємозв'язку з розвитком духовного світу вихованця. З перших років життя дитину вчили любові до Бога і ближнього, співчуття до знедолених, поваги до старших, милосердя. Вже в ті часи утверджується "золоте правило" моралі: "Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставились до тебе". Ці та інші положення знайшли своє відображення у збірці законів князя Володимира та в "Русской правде" Ярослава Мудрого. Оскільки тогочасні устої поєднували варварство з добродушністю, у зв'язку з неосвіченістю, закони, що стверджували духовні цінності (повага до батьків, недоторканість життя іншої людини, її майна), були значним просуванням у соціокультурному розвитку.

Безперечно, перші уявлення про ідеал високодуховної людини містяться у глибинах народної педагогіки. В основу всієї системи виховання народ поклав розумовий та моральний розвиток, проголосивши розум і мораль головними чеснотами людини. Зазначимо, що у народній педагогіці норми поведінки набувають характеру традицій. Саме останні є основою розвитку народного ідеалу особистості. Прислів'я, приказки, казки, пісні - все це надбання виховного досвіду народу, в якому влучно, змістовно й лаконічно втілено моральні категорії добра, обов'язку, добродетності, совісті. Народна мораль засуджує такі риси особистості як підступність, злість, лінь, лицемірство і навпаки схвалює працьовитість, порядність, щирість, доброту, повагу до людей. Виховання звичок, як відомо, починається з раннього дитинства. "Бережи честь змолоду", "Добрий початок - половина задуманого," - вчить народна мудрість [7].

Подальший розвиток ці ідеї знаходять у "Повчанні" Мономаха. Основою добродетності, на його думку, є страх Божий та любов до людей. Тому князь наголошує на необхідності втілення релігійних приписів у повсякденну практику. "Не забувайте бідних", "будьте батьками сиріт", "не вбивайте ні правого, ні винного", "не залишайте хворих", "не майте гордощів ні в серці, ні в розумі", - такі настанови до виховання поведінки дітей ставить В. Мономах [4, с. 166].

Великий вплив на розвиток вітчизняної педагогічної науки мала творчість Г.Сковороди. У його поглядах утверджуються духовні цінності, характерні українській ментальності: кордоцентризм, свобода індивіда, екзистенціалізм, прагнення до самопізнання. Сковорода засуджував штучне, чисто зовнішнє виховання. На його думку, у формуванні духовних цінностей треба звертати увагу на "благі серце", бо воно "є те саме вічне життєдайне джерело, яке струмить чисті струмені, або думки" [6, с. 112]. Виховання серця тісно пов'язане з вихованням розуму, оскільки він керує вчинками людини. Найбільш цінним почуттям людини є вдячність - "твердь і здоров'я серця" [6, с. 114]. Саме її потрібно, перш за все, виховувати у дітей. Отже, виховання почуття обов'язку та вдячності є, на думку педагога, головною умовою становлення духовності дитини.

Проблема свободи у вихованні займає чільне місце у педагогічній спадщині Л.Толстого. Виходячи з того, що діти є морально досконалими від народження, він пропонував вільне виховання як кращий засіб

формування моральних якостей та норм поведінки. У зв'язку з цим, головною у його концепції є установка на розкріпачення внутрішнього світу особистості учня, ідея повної відмови від будь-якої примусовості, насильства, оскільки воно “не призводить ні до яких результатів або до сумних” і “не може мати ніяких інших підстав, крім сваволі”.

У концепції “вільного виховання” реалізувалася теорія “непротивлення злу насильством”, в якій стверджується, що злу можна і треба чинити опір, проте не насильством. Для того, щоб боротися зі злом у дитині, треба одночасно любити її і ненавидіти її вади. Саме любов виступає у Л.Толстого як моральний критерій. Щоб отримати її треба “відучити себе від ненависті, презирства, байдужості до всякої людини” [8, с. 27]. Л.Толстой був впевнений, що діяльність сучасних шкіл направлена проти розвитку дитячої особистості, що унеможливує засвоєння дитиною норм і правил моральної поведінки, оскільки школа поневолює особистість у всіх її виявленнях – почуттях, бажаннях, вчинках, бо “заснована на методі примусової освіти”, що позбавляє дитину “головного задоволення та потреби дитячого віку – свободи руху” [8, с. 14]. За його переконанням, інтеріоризація цінностей повинна здійснюватись у тісній співпраці вчителя і учня, що повністю виключає примус.

Ідея народності пронизує всю виховну систему видатного педагога К.Ушинського. Головними засобами виховання духовних цінностей дитини він вважає рідну мову, фольклорні твори, мистецтво. Виняткового значення надавав К.Ушинський вихованню рідною мовою, оскільки будь-яке розуміння починається зі слова, крізь нього проходить і до нього повертається. Культура людини і мова є об'єднаними у площині духовних вартостей. Розвинене мовлення є ознакою висококультурної особистості і, навпаки, у низькій культурі мовлення виявляються виразні ознаки бездуховності.

У вихованні духовних цінностей К.Ушинський вважав за необхідне спиратися на емоційну сферу дитини. У зв'язку з цим, провідним методом виховання він вважав емоційне переконання, яке спрямоване на утвердження у дітей оптимізму, християнських добродіт, оскільки людина “більше людина в тому, як вона себе відчуває, ніж у тому, як вона думає” [9, с. 41].

У російській релігійній філософії XIX-XX ст. обстоюється ідея про вплив православ'я та традиції общинного укладу на становлення духовності росіян. Так, І.Киреевський зазначав, що високодуховною можна вважати тільки ту людину, розум якої піднявся до “співчутливої згоди з вірою”, а в основі моральності лежить принцип несуперечливої цілісності, який полягає в усуненні суперечностей між вірою і розумом.

О.Хом'яков і М.Федоров акцентували увагу на необхідності релігійного виховання підростаючого покоління, як провідній умові формування їх духовності. За їх твердженням, становлення моральних якостей відбувається інстинктивно, в процесі засвоєння релігійних традицій, звичаїв і звичок.

Основою етики всеєдності В.Соловйова є положення про існування в світі Добра, як деякої ідеальної сутності, а людина розглядається як істота, покликана збирати, примножувати, творити добро. Російський філософ духовність людини пов'язував з наявністю переживань сорому, співчуття, набожності, а її виховання, за його переконанням, забезпечується усвідомленням людиною власної моральної недосконалості, наявністю існуючого поза нею об'єктивного добра (морального абсолюту) і прагненням до нього наблизитись.

У поглядах С.Франка на проблему становлення духовності особистості звертається увага на дуалізм людського життя, як найважливішу особливість культури. У зв'язку з цим, поведінка підпорядковується двом різним законодавствам: моралі і праву, благодаті і закону, чесності і честі. Такий дуалізм має бути принципом вирішення суспільних проблем. На думку С.Франка, скасування закону і покладання лише на моральність у вирішенні питань пов'язаних з співвідношенням моралі і права, призводить до негативних результатів. Через це, такі питання потрібно принципово розв'язувати з позицій закону і норми. Отже, вибір певної лінії поведінки, визначається законодавчими нормами, прийнятими у суспільстві.

Ідеї передових вчених підтримала С.Русова. Основний шлях, що забезпечує духовний розвиток дитини, формування основ високоморальної поведінки вона вбачала у створенні національної школи. Мова, рідномовне оточення, етнічне середовище є могутніми засобами морального виховання.

Для виховання характеру С.Русова визнає за потрібне розвинути розум дитини, її волю і пам'ять, бо “в розумі закладено закон, що координує, нормує почуття, емоції, нахили”, а “пам'ять і воля стримують бажання дитини, не дають розвинути її примхам” [5, с. 229]. Серед методів виховання духовних цінностей дітей дошкільного і молодшого шкільного віку вона пропонує сугестію, яка допоможе дитині компенсувати нестачу розумової критики і досвіду. Розглядаючи слухняність як підлягання сугестії, С.Русова вважає, що “потроху слухняність дитини дає їй звичку до морального поведіння” [5, с. 201].

За твердженням С.Русової, у вихованні духовності в першу чергу потрібно спиратися на “питомі інстинкти” дитини. Характеризуючи розвиток дітей дошкільного віку, вона зазначає, що основними інстинктами дітей є наслідування та соціальний інстинкт. Для виховання моральної поведінки педагог вказує на необхідність формування внутрішнього наслідування, яке з'являється пізніше від зовнішнього. У цьому С.Русова спирається на Ліппса: “Найвищий моральний розвиток виявляється в тому, щоб в

самому собі рефлексувати (відбивати) усіх осіб, усі явища в їх справедливій вартості... Я мушу розуміти кожну людину і в залежності від моїх моральних заповідей керувати моїми вчинками" [5, с. 188].

Не менш важливим С.Русова вважала розвиток соціального інстинкту дитини. У зв'язку з цим, вона пропонувала привчати дитину до чужих людей, створити їй товариський осередок, розвивати почуття ласки до всього живого, вимагати свідомої акції на допомогу іншій людині, вправлятися у моральній діяльності. У такий спосіб дитина може допомогти собі зрозуміти добро і зло, назавжди стати чесною "сама з собою". Саме вміння дитини бути "чесною з собою", за С.Русовою, є показником сформованості культури поведінки.

Аналіз праць С.Русової дає можливість виявити такі основні психолого-педагогічні умови щодо процесу виховання культурної дитячої особистості: визнання пріоритету родини у вихованні дитини; застосування різних видів діяльності у виховному процесі (гри, гри-драматизації, різних видів праці, зокрема художньої, творчої діяльності); індивідуальний підхід до вихованця; важливість психологічного аспекту підготовки педагога до роботи з дітьми.

І. Огієнко, відомий як митрополит Іларіон, розглядав виховання духовності дитини як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, церкви, школи, позашкільних установ. Поняття «цінність», на думку І.Огієнка, включає позитивну значимість природних, соціальних і духовних явищ для існування і розвитку суспільства, для потреб і діяльності кожної людини. У цьому зв'язку, формування у дітей почуття любові до своєї країни, Бога, культури народу сприяє становленню у молоді соціальної активності, громадянської зрілості, позитивного ставлення до Батьківщини, суспільства, природи, до праці, до самого себе. Повернення людей до вічних духовних цінностей (любви, віри, надії, правди, патріотизму, Бога та ін.), за глибоким переконанням Івана Огієнка, є визначним критерієм духовної особистості.

Провідними принципами виховання цінностей, на думку І.Огієнка, є: принцип духовної спрямованості виховання; відповідності християнському ідеалу; принцип ідейності, корисності для суспільства; принцип гуманізації виховання, який передбачав любов і повагу до людей, рідної мови, віри, культурно-історичної спадщини рідного народу; принцип ідейної переконаності, відданості духовним і національним ідеалам; суспільної активності і високої громадянськості; вимогливості до себе, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення. Визначальним засобом виховання духовних цінностей є християнська мораль - основа у відродженні духовної сутності особистості, яка включає в себе норми поведінки, актуалізує увагу на внутрішньому стані людської душі, метою якої є чистота та цілісність самої людини. Ця мораль заперечує будь-який егоцентризм та вчить розумному, доброму й вічному, піклується про душу та розвиток добра в людській особистості.

Провідна роль у вихованні духовних цінностей, на його думку, належить родині. Сприймаючи приклад батьків, дитина втілює його у своїх вчинках. У такий спосіб у неї формується шанобливе ставлення до родичів, до сімейних традицій, а головне у неї невимушено виникає повага до моральних законів та звичаїв свого народу, що робить можливим їх подальше використання у вихованні. У зв'язку з цим, Огієнко каже так: "Кожний громадянин мусить виховуватись тільки на всенародних культурних традиціях, бо вони дадуть йому найбільше культурних цінностей" [2, с.15]. Основними завданнями родинного виховання є: формування духовних цінностей з позицій добра, справедливості, гідності, правди, честі, людяності; створення сприятливої трудової атмосфери в сім'ї; залучення дітей до світу знань через народні казки, пісні, прислів'я, приказки, думи, лічилки тощо; піклування про розвиток відчуттів і сприймань дитини; турбота про те, щоб кожна дитина всебічно розвивалася, володіла рідною мовою, елементарними знаннями про навколишнє середовище (рідний край, природу тощо); залучення дітей до активної участі в народних традиціях, звичаях, обрядах, виховання в них національної свідомості і самосвідомості, характеру та ін.

Зазначимо, що родинні цінності, на погляд І.Огієнка, є результатом життєвого відбору духовних і моральних законів існування сім'ї, її світогляду і ставлення до навколишнього. Сюди також входять і досвід попередніх поколінь, шанування предків, взаємопідтримка, взаємодопомога, що у своїй єдності забезпечує життєспроможність інституту сім'ї в житті нації, громади, зберігає її загальнолюдську цінність. Не можна обійти увагою той факт, що під впливом ціннісних орієнтацій сім'ї на особистісному рівні дитини відбувається відбір духовних цінностей, які залишаються, зітруться або трансформуються під впливом вимог суспільства. І.Огієнко застерігав, що коли суспільні духовні цінності та ідеали суперечать особистим, відбувається відторгнення частини або руйнація всієї ціннісної системи дитини, що, у свою чергу, призводить до духовної кризи, яка виявляється, передусім, у дезорієнтації та спустошеності [1, с.10].

Індивідуальна поведінка дитини залежить від рівня сформованості у неї національної свідомості та такої форми самосвідомості, як совість, яку Огієнко вважав "сторожем вчинків дитини". Засобами виховання добросовісної поведінки у родині, на його думку, є: рідна мова, бо "в самій мові нашій одбився дух нашого народу" [3, с. 19], материнський та батьківський вплив, рідномовне оточення.

У справі виховання духовних цінностей І.Огієнко надавав великого значення вмінню поєднання впливу на особистість дитини школи і родини. На його думку, батьки і вчителі повинні виступати як партнери, постійно підтримувати і доповнювати один одного, оскільки у школі удосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками.

Як зазначає І.Огієнко духовні цінності української людини відображаються у пісенному фонді України, у звичаях українського народу, в його літературі, мистецтві, у християнській вірі й історичному минулому. Відтворивши це минуле з його культурними скарбами і зачерпнувши зі скарбниць інших народів те, що найкраще і що відповідає нашій духовності, матимемо тверді основи для створення нашого власної виховної системи.

Таким чином, вивчення надабнь народної педагогіки, ідей видатних педагогів, які працювали у минулих століттях дає можливість визначити основні орієнтири процесу виховання духовних цінностей дітей та молоді. Завданням сучасних науковців, освітян є вивчення, переосмислення положень вітчизняної історико-педагогічної науки та творче їх використання у сучасній педагогічній практиці.

Список використаної літератури.

1. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки: Автореф. дис... канд. пед. наук. — К., 2000. — 20 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки – К.: Обереги, 1994.- 72 с.
3. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
4. Поучение князя Владимира Мономаха /Антология пед. мысли Др. Руси и Русского государства 16-17 вв.- М.: Педагогика, 1985.-С.164-170.
5. Русова С. Вибрані пед. твори: У 2 кн. Кн.1 / За ред. Є. Коваленко.- К.: Либідь, 1997.- 272с.
6. Сковорода. Вдячний Єродій // Мельничук О.С. Історія педагогіки України: Навчальний посібник.- Кіровоград, "Імекс ЛТД", 2001.-179с.
7. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство.- К.: Знання, 1991.- 47с.
8. Толстой Л.Н. О народном образовании. Собрание соч. в 22-х тт. Т.16. М.:Худ. литература, 1983.- С.7-28.
9. Ушинський К.Д. Твори. В 6 т. Т.1.-К.: Рад. школа, 1954.-452с.